

L'estàtua menhir antropomorfa de ca l'Estrada

Abel Fortó Garcia, Vanessa Muñoz Rufo i Pablo Martínez Rodríguez

Introducció

El jaciment de ca l'Estrada està situat a la depressió prelitoral, al terme municipal de Canovelles (Vallès Oriental) i ubicat a la riba esquerra del torrent d'en Fangues, subsidiari del riu Congost. L'excavació preventiva propiciada pel bastiment de la Ronda Nord de Granollers - Tram 2 va permetre documentar ocupacions humanes successives del neolític antic, el neolític final-calcolític, el període tardorepublicà, el tardoantic i el medieval. La superfície intervinguda comprèn, aproximadament, uns 4.000 m² d'extensió, amb una impressionant estratigrafia vertical de més de cinc metres com a conseqüència dels sediments aportats per la riera d'en Fangues.

El jaciment és un bon exemple de la recurrència en l'ocupació de la plana vallesana des de la prehistòria. Si bé es tracta d'un patró ocupacional similar al documentat en altres jaciments vallesans, és destacable entre aquests per tot un seguit de particularitats que remarquen la seva singularitat, fonamentalment pel que fa a les fases prehistòriques. En aquest sentit, la troballa de grans estructures de combustió, dels fossats i de l'estàtua menhir antropomorfa, en què ens centrarem més endavant, faran que aquest jaciment sigui important per a l'estudi de les etapes del neolític final-calcolític a Catalunya.

Per a les fases històriques ens trobem davant de diverses ocupacions que es diferencien sobretot per unes estratègies d'explotació agrícola en constant adaptació a la conjuntura socioeconòmica i política. S'inicia, doncs, en època roma-

norepublicana amb un tímid conreu cerealístic que evoluciona ràpidament cap a una explotació vitícola de caràcter més o menys industrial, centralitzada per un gran edifici d'uns 600 m² format per vuit àmbits distribuïts al voltant d'un espai obert. Aquest assentament s'abandona a mitjan segle II i no és fins al baix imperi que tornem a documentar una explotació extensiva de la zona, tot i que de tipus més rural i autàrquic, que es caracteritzarà, aquest cop, per la construcció de tot un sistema de canalitzacions segurament per aprofitar els recursos aquífers i establir un conreu de regadiu. Finalment en època medieval, tornem a documentar elements com sitges o fosses, que s'han identificat com a possibles fons de cabana o coberts, pertanyents a una petita comunitat pagesa que hauria retornat al conreu cerealístic però d'autoconsum (FORTÓ [et al.], 2005; FORTÓ [et al.], en premsa).

Descripció de la peça

L'estàtua menhir de ca l'Estrada representa una figura antropomorfa en tres dimensions realitzada de manera esquemàtica sobre un bloc de gres de 93 centímetres d'alçada. La cara frontal de la peça, que és la que presentaria la decoració més interessant, desgraciadament, no s'ha conservat totalment. Els trets gravats es marquen en solc per repicament i posterior abrasió o en baix relleu.

Tot i que les representacions d'estàtues menhirs s'estenen per tot Europa al III mil·lenni aC,

Figura 1. Vista frontal i lateral de l'estàtua menhir antropomorfa.

en determinades zones geogràfiques hi ha algunes coincidències per la tria dels trets que es representen i la manera de representar-los. Així nosaltres podem fer una descripció de les parts conservades en relació amb els paral·lels de les estàtues menhirs del grup de la Rouergue a l'Aveyron (França) i, de la mateixa manera, podem proposar algunes hipòtesis sobre la reconstrucció de la figura original.

De la figura conservada, la cara lateral esquerra resulta molt interessant perquè s'hi distingeix l'esquena i el braç que baixa verticalment en negatiu. A mitja alçada gira cap endavant i presenta la mà esquerra horitzontalment, amb els cinc dits en positiu. A sobre d'aquesta mà hi observem un seguit de línies verticals que podrien representar algun objecte com ara un ceptre o una arma, però, tenint en compte els paral·lels del grup Rouergat (SERRES, 1997; PHILIPPON, 2002) i especialment l'estàtua

menhir de Saint Sernin, pensem que es podria tractar dels plecs de la capa o l'abric que vestiria la figura i que passarien sota el braç de manera que apareixerien a la cara frontal.

A sota de la mà tenim un espai que està repicat. Aquest fet és freqüent en les estàtues del grup Rouergat i s'interpreta com una preparació de les cares de la pedra escollida que posteriorment es treballaran (SERRES i SERVELLE, 2003).

Uns centímetres sota d'aquest motiu hi veiem dues línies que, orientades verticalment i de forma paral·lela, podrien representar els dos dits exteriors del peu esquerre. Com podem veure, en la gran majoria de les figures de la Rouergue es representen els peus de manera molt similar (SERRES, 1997; PHILIPPON, 2002). Desgraciadament, la peça de ca l'Estrada està trencada en aquest punt i no podem assegurar aquesta interpretació.

L'altra cara conservada és la part dorsal de la figura, on podem apreciar sis línies verticals fetes amb solc i posterior abrasió, que interpretem com els plecs de la capa o l'abric de la figura representada. En aquest cas hem de dir que aquesta interpretació resulta evident i posa de manifest les similituds de la figura de ca l'Estrada amb les del grup Rouergat, com poden ser Saint Sernin, Saint Maurice d'Orient, La Prade... (SERRES, 1997; PHILIPPON, 2002). Resulta interessant el fet que es va poder documentar arqueològicament aquest tipus de peça de roba amb la troballa de l'home d'Ötzi localitzat als Alps italians perquè es va poder restituir l'abric que duia (SPINDLER, 1995). Sobre els plecs d'aquesta capa o abric hi podem veure un seguit de línies verticals més petites i estretes que pensem que podrien representar els cabells de la figura.

Al costat dret dels plecs de la capa i a mitja alçada de la figura hi veiem un petit cercle d'uns tres centímetres de diàmetre. Amb el desgast

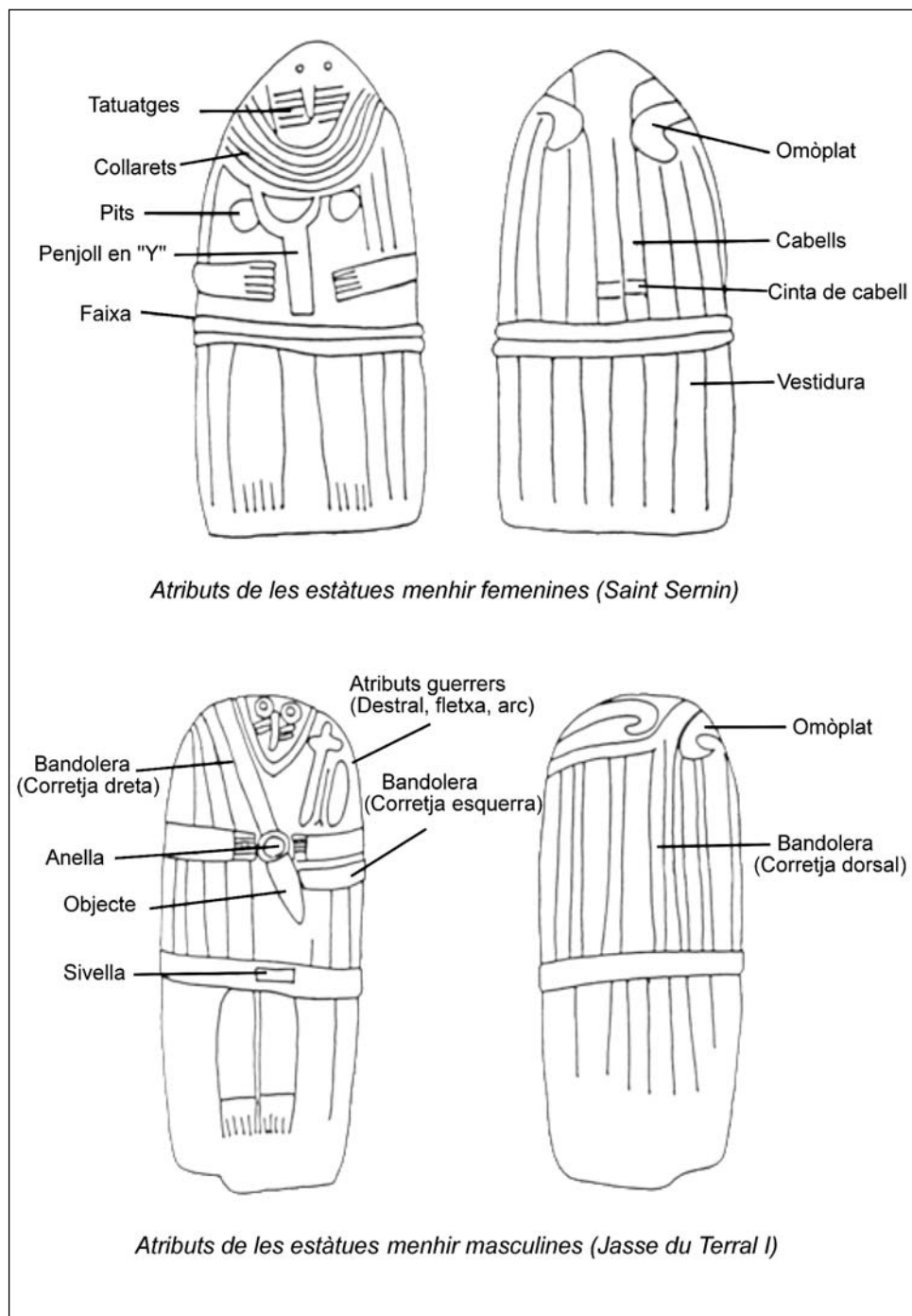

Figura 2. Descripció de les estàtues menhir femenines i masculines (Grup de La Rouergue).

que ha patit la peça resulta molt difícil d'interpretar aquest motiu. Tampoc no hem trobat res similar en les figures del grup Rouergat, si bé en la bibliografia es parla d'algunes representacions en cercle que podrien ser tatuatges.

La fractura del bloc de gres per la cara frontal de la figura ens fa dubtar d'algunes interpretacions. Així, a l'alçada del cap, a la cara lateral

esquerra, hi tenim dues línies horitzontals que estan seccionades per la fractura de la peça. Pensem, a manera d'hipòtesi, que devien formar part de la cara de la figura, entenent-les com dos tatuatges horitzontals que devien anar situats a banda i banda del nas. Aquest motiu apareix en moltes estàtues menhir de la Rouergue (SERRES, 1997; PHILIPPON, 2002) i ens dóna constància

del costum dels homes i dones de les últimes etapes neolítiques de pintar-se i fer-se tatuatges.

Com a trets distintius d'aquesta estàtua menhir hi ha les quatre cassoletes que podem observar, disposades en forma de creu, sobre el que seria el cap de la figura. Aquest motiu no es documenta a les estàtues menhir del grup de la Rouergue però sí que és present en lloses de dòlmens i menhirs de Catalunya. En aquests casos els prehistoriadors catalans pensen que s'ha d'interpretar en sentit cultural (TARRUS, 1985) com, per exemple, relacionat amb algun ritu de recollida d'aigua de pluja (MAS GUIMERA, 2004), una cosa que potser seria el cas de l'estàtua menhir de ca l'Estrada.

Són molt interessants les similituds que té aquesta figura amb les més de cent vint estàtues menhir del grup de la Rouergue al sud-est de França. Sens dubte s'ha de posar en relació amb aquell conjunt figuratiu començant, així, per proposar una cronologia per a l'estàtua menhir de ca l'Estrada: 3300-2200 cal. aC similar a la d'aquest grup de la veïna França (PHILIPPON, 2002). Les figures franceses no s'han trobat mai en context i s'ha donat aquesta cronologia per assimilació amb el grup de Treilles que, en el nostre cas, també ha de servir com a referent.

Context i significació

Les estàtues menhir i les esteles del Mediterrani occidental es troben en origen en tres contextos diferents: en plena natura, hàbitat i necròpolis, la qual cosa deu implicar l'existència de significacions diferents. Aquestes estàtues situades en determinats llocs del bosc, haurien pogut ser senyals que haurien marcat alguns eixos o camins, i que haurien actuat com a guies amb aparença humana, o també podien representar les entitats que coneixien el bosc, persones amb una saviesa que encara podia ser útil. Un cop aquests personatges haurien desaparegut les estàtues menhirs els haurien simbolitzat i n'haurien perpetuat el coneixement. (D'ANNA, 1977).

Sobre el grup d'estàtues menhir de la Provença, el Llenguadoc i Rouergue s'ha argumentat que devien ser obres de caràcter religiós, els

testimonis d'algun tipus de culte als avantpassats als quals l'home hauria confiat la guarda de les sepultures i també de tot el que a ell li era necessari (D'ANNA, 1977).

Les esteles antropomorfes i estàtues menhir ens aporten un cert nombre de dades que complementen les excavacions arqueològiques. Ens aporten informacions de caire social o religiós que, encara que parcials, són molt interessants per conèixer les cultures no materials. Igualment ens han aportat informació relativa al vestit, ja que s'identifiquen capes o abrics comuns a homes i dones o faixes de lligadures complexes.

Podem trobar la representació de fletxes i arcs dels quals podríem suposar l'existència en funció de les puntes conservades dins els jaciments. Tenim igualment les destrals amb mànec, conegudes després al jaciment, però de les quals encara són mal conegudes les maneres de manegar-les. Al Llenguadoc s'han trobat representacions de creus a les lloses antropomorfes, artefactes que després no s'han documentat arqueològicament a les excavacions i que devien tenir un valor simbòlic, (D'ANNA, 1977). Tenim testimonis amb les estàtues menhir i les esteles antropomorfes de l'existència de tatuatges al neolític final així com dels elements d'abillament personal, dels quals, segons algun investigador, s'ha de dir que els ornaments, els collars i els penjolls testimoniats estaven reservats a les dones (D'ANNA, 1977).

Les representacions antropomorfes de la costa nord-occidental mediterrània no mostren cap part de figuració de punyals metàl·lics, fenomen que sí que és corrent dins els grups alpins, italians i corsos. Aquesta és l'única prova que les esteles antropomorfes i les estàtues menhir eren anteriors a la difusió d'aquest tipus d'armes (D'ANNA, 1977).

A Catalunya hi ha una altra estela amb una cronologia, però, de l'edat de Bronze, a Preixana (Lleida) (MALUQUER, 1971). Sí que tenim d'altres esteles antropomorfes i estàtues menhir a la resta de la península Ibèrica (ALMAGRO, 1990; BUENO RAMÍREZ, 1990) i per tot Europa corresponents al III mil·lenni aC, que han estat extensament estudiades i publicades (ARNAL, 1976; D'ANNA, 1977; DIVERSOS AUTORS, 1994; BELLEY [*et al.*], 1998).

Valoracions finals

Hem de fer una reflexió final sobre les circumstàncies de la troballa i la fractura de la peça perquè aquesta estàtua menhir no es va trobar *in situ* sinó arrossegada per l'aigua dins un paleocanal.

Sobre la fractura, una primera possibilitat és que les tasques de conreu malmetessin la peça, ja que estava a uns escassos 30 centímetres de la superfície amb la cara fracturada a la part superior. Amb aquesta opció s'entén que la figura hauria estat arrossegada encara sencera, però resulta difícil pensar que, si li atorguem un caràcter religiós, un cop l'estàtua fou arrossegada, no es recuperés aquesta representació. Així si l'aigua la va arrossegar i no es va recollir, devia ser perquè havia perdut el seu simbolisme o aquest havia canviat.

La segona opció és que aquest fet no sigui casual sinó portat a terme intencionadament. Com que s'ha donat el cas a França que hi ha hagut agressions iconoclastes en altres estàtues menhir (PHILIPPON, 2003), hem de valorar aquesta possibilitat a ca l'Estrada i hem de pensar que la figura podia haver estat destruïda i llençada a la riera d'en Fangues en un moment en què les creences religioses haurien canviat i el simbolisme d'aquesta peça hauria desaparegut.

Potser aquesta agressió iconoclasta té a veure amb els nombrosos fragments de ceràmica campaniforme que es van trobar arrossegats amb l'estàtua menhir dins un paleocanal.

Tot i que les cronologies de neolític final-calcolític s'han estudiat des de fa dècades (TARRÚS, 1985; MARTÍN, 1992; MARTÍN, 2003; RÚS, 2002), el descobriment de les grans estructures de combustió, els fossats i l'estàtua menhir antropomorfa ens fan pensar que ca l'Estrada resultarà un jaciment important per als estudis d'aquestes últimes etapes del neolític a Catalunya.

Amb el jaciment en curs d'estudi és difícil poder fer una valoració global, però tot ens porta a pensar que durant molt de temps aquest espai físic va tenir unes connotacions socials i religioses especials i importants, i que es va convertir en un lloc cerimonial o santuari en cronologies del neolític final-calcolític.

Al sud-est de França en les darreres dècades s'han excavat alguns jaciments del neolític mitjà

(Chassey), on han aparegut fossats antròpics relacionats amb grans estructures de combustió similars a les de ca l'Estrada. El fet d'estar associats a hàbitats i inhumacions n'ha fet encara més complexa la interpretació per la qual cosa alguns prehistoriadors parlen de «grans jaciments difícils de dexifrar» (GUILAINE, 1994).

Referències bibliogràfiques

- ALMAGRO-GORBEA, M. (1990). «Les steles anthropomorphes de la péninsule ibérique». Dins: COMITÉ DU TRAVAIL HISTORIQUES ET SCIENTIFIQUES. *Les représentations humaines du néolithique à l'âge du fer. 115 Congrès National des Sociétés Savantes*. Avignon: Ed. Paris.
- ARNAL, J. (1976). *Les Statues-Menhirs, Hommes et Dieux*. Toulouse: Des Hespérides.
- BELLEY, A. M.; MEZZENA, F.; RENDA, A.; ZIDDA, G. (1998). *Dei di Pietra. La grande statuaria antropomorfa nell'Europa del III Millennio a.C.* Ginevra-Milà.
- BUENO RAMÍREZ, P. (1990). «Statues-menhirs et stèles anthropomorphes de la péninsule Ibérique». *L'Anthropologie*, vol. XCIV, núm. 1, p. 85-110.
- D'ANNA, A. (1977). *Les Statues-Menhirs et Steles Anthropomorphes du Midi Méditerranéen*. Paris: CNRS.
- DIVERSOS AUTORS (1994). *La statuaria antropomorfa in Europa dal Neolitico alla romanizzazione. Atti del Congresso La Spezia-Pontremoli 1988*. La Spezia.
- FORTÓ, A.; MARTÍNEZ, P.; MUÑOZ, V. (2005). «Intervenció arqueològica a ca l'Estrada. Primers resultats». *Lauro* [Granollers], núm. 28.
- FORTÓ, A.; MARTÍNEZ, P.; MUÑOZ, V. (en premsa). «Ca l'Estrada (Canovelles, Vallès Oriental): un exemple d'ocupació de la plana vallesana des de la prehistòria a l'alta edat mitjana». *Tribuna Arqueològica* (2004-2005).
- GUILAINE, J. (1994). «En France du Sud: de grands sites difficiles à déchiffrer». *La Mer Perlagée. La Méditerranée avant l'écriture. 7000-2000 avant Jésus-Christ*. Paris: Hachette, p. 151-154.
- MARTÍN, A. (1992). *Estrategia y culturas del Neolítico Final y Calcolítico en Cataluña. Congreso Aragón/Litoral Mediterráneo. Intercambios culturales durante la prehistoria*. Saragossa.
- MARTÍN, A. (2003). «Els grups del neolític final, calcolític i bronze antic. Els inicis de la metal·lúrgia». *COTA ZERO* [Vic], núm. 18.
- MAS GUIMERA, J. D. (2004). «Contextualització arqueològica i significats dels gravats rupestres i cúpules». *Megalitisme, gravats i cupuliformes. L'imaginari de l'home prehistòric*. Actes de la XXXIV Jornada de Treball. Guissona, Artesa de Segre [Homenatge a Josep M. Miró Rosinach].
- PHILIPPON, A. (2002). *Statues-Menhirs, des énigmes de pierre du fond des âges*. Rodez: Rouergue.
- SERRES, J. P. (1997). «Les statues-menhirs du groupe Rouergat. Musée Archeologique de Montrozier». *Guide d'archéologie*, núm. 4.

- SERRES, J. P.; SERVELLE, C. (2003). «La Statue-Menhir de Balaguier, Balaguier-sur-Rance». *Cahiers d'archéologie aveyronnaise*, núm. 17.
- SPINDLER, K. (1995). *El hombre de los Hielos*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- VAQUER, L. (1990). *Le Néolithique de Languedoc occidental*. París: CNRS.
- TARRÚS, J. (1985). «Consideracions sobre el neolític final-calcolític a Catalunya (2500-1800 aC.)». *Cypsela* [Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya], núm. V.
- TARRÚS, J. (2002). *Dòlmens, poblats i menhirs. Els grups megalítics de l'Albera, serra de Rodes i cap de Creus*. Girona: Diputació de Girona.
- Abel FORTÓ GARCIA (arqueòleg), Vanessa MUÑOZ RUFO (Arqueologia, Estudis i Gestions), Pablo MARTÍNEZ RODRÍGUEZ (arqueòleg).